

Kirish

I bob. Psixologiyada shaxs tushunchasi

- 1.1. Shaxsning ta'rifi
- 1.2. Shaxs tuzilmasi
- 1.3. Shaxs rivojlanishi
- 1.4. Shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar
- 1.5. Shaxs turlari va klassifikatsiyalari

II bob. Shaxsning asosiy nazariyalari

- 2.1. Psixoanalitik nazariya (Z. Freyd, E. Fromm, K. Yung)
- 2.2. Bixevioristik nazariya (J. Uotson, B. Skinner)
- 2.3. Gumanistik nazariya (A. Maslou, K. Rodjers)
- 2.4. Kognitiv va sotsiokultural nazariya (J. Piaje, L. S. Vygotskiy)

III bob. Shaxsni o'rganishning zamonaviy yondashuvlari

- 3.1. Shaxsning integrativ modellari
- 3.2. Raqamli jamiyat sharoitida shaxs
- 3.3. XXI asrda shaxsning psixologik tadqiqotlari

Xulosa

Kirish

Zamonaviy psixologiya shaxsni inson mohiyatini, uning ijtimoiy xulq-atvorini, ichki dunyosini va individual xususiyatlarini belgilovchi markaziy tushunchalardan biri sifatida ko'rib chiqadi. Shaxsni o'rganish ruhiyatning rivojlanish qonuniyatlarini, xarakter shakllanishini, motivatsiyani va shaxslararo munosabatlarni tushunish uchun muhim ahamiyatga ega. Shaxs muammosi fanlararo masala bo'lib, u nafaqat psixologiya, balki falsafa, sotsiologiya, pedagogika va boshqa gumanitar fanlar tomonidan ham o'rganiladi.

Mavzuning **dolzarbligi** shundaki, tez o'zgarayotgan dunyo, raqamlashtirish va jamiyatning globallasuvi sharoitida nafaqat inson faoliyatining tashqi shakllari, balki uning ichki psixologik xususiyatlari ham o'zgarib bormoqda. Yangi o'zini anglash shakllari paydo bo'lmoqda, qadriyat yo'nalishlari o'zgaradi, "Men-kontseptsiyasi"ning shakllanishiga virtual muhitning ta'siri kuchaymoqda. Bularning barchasi shaxsning klassik va zamonaviy nazariyalarini chuqur tahlil qilishni, ularni XXI asr haqiqatlariga moslashtirishni talab qiladi.

Mazkur kurs ishining **maqsadi** — shaxs tushunchasini kompleks o'rganish hamda shaxsning tuzilishi, rivojlanishi va faoliyatini tushuntiruvchi asosiy psixologik nazariyalarni tahlil qilishdan iborat.

Vazifalar:

1. "Shaxs" tushunchasining mohiyatini psixologiyada ko'rib chiqish va uning asosiy xususiyatlarini aniqlash.
2. Shaxs tuzilmasi va uning asosiy komponentlarini o'rganish.
3. Shaxsning asosiy psixologik nazariyalarini (psixoanalitik, bixevioristik, gumanistik, kognitiv va sotsiokultural) tahlil qilish.
4. Raqamli jamiyat sharoitida shaxsni tushunishning zamonaviy yondashuvlarini tavsiflash.
5. Nazariyalarni solishtirib, ularning amaliy ahamiyatini aniqlash.

I bob. Psixologiyada shaxs tushunchasi

1.1. “Shaxs” tushunchasining ta’rifi

Shaxs muammosi psixologiya, falsafa va sotsiologiyada markaziy o‘rinni egallaydi, chunki insonning ijtimoiy mavjudot sifatidagi mohiyati aynan “shaxs” tushunchasi orqali ochib beriladi. Shaxsni o‘rganish ko‘p asrlik tarixga ega bo‘lishiga qaramay, hozirgacha yagona, hamma tomonidan qabul qilingan ta’rif mavjud emas. Buning sababi shundaki, har bir ilmiy maktab va nazariy yo‘nalish shaxsni o‘zining metodologik tamoyillari va ilmiy maqsadlari nuqtayi nazaridan talqin qiladi.

Falsafiy ma’noda **shaxs** — bu ongli faoliyat yurituvchi, aql, iroda, qadriyatlar tizimi va o‘zini anglash qobiliyatiga ega subyektdir.

Sotsiologiyada shaxs — bu inson tomonidan jamiyatda bajariladigan **ijtimoiy rollar va funksiyalar majmui** sifatida qaraladi.

Psixologiyada esa shaxs — bu **individdning barcha ruhiy xususiyatlarini birlashtiruvchi integrativ tuzilma**, insonning o‘ziga xosligini va xatti-harakatlarini belgilovchi psixik tizim sifatida tushuniladi.

Mahalliy psixologiyada shaxs tushunchasini birinchi bo‘lib tizimli tarzda ishlab chiqqan olimlardan biri **S. L. Rubinshteyn** bo‘lgan. U shaxsni “ijtimoiy munosabatlar tizimida olingan inson, faoliyat va muloqot subyekti” deb ta’riflagan. Demak, shaxs insonning nafaqat individual xususiyatlarini, balki uning **ijtimoiy mohiyatini** ham ifodalaydi.

A. N. Leontyev, Rubinshteyn g‘oyalarini rivojlantirar ekan, shaxsni “insonning faoliyat va muloqot jarayonida shakllanadigan individual xususiyatlarning eng yuqori integratsiyasi” deb ta’riflagan. Leontyev fikricha, shaxs **biologik emas, balki ijtimoiy yo‘l bilan** shakllanadi — insonning jamiyat bilan o‘zaro aloqasi va faol ishtiroki orqali.

Chet el olimlari ham bu tushunchani turlicha talqin qilganlar. Masalan, amerikalik psixolog **G. Allport** shaxsni “individd ichidagi psixofiziologik tizimlarning dinamik tashkiloti bo‘lib, ular uning atrof-muhitga moslashish usullarini belgilaydi” deb ta’riflagan. Bu ta’rifda shaxsning faol, moslashuvchan tabiati va uning doimiy rivojlanishi ta’kidlanadi.

Z. Freyd, psixoanaliz asoschisi, shaxsni **uch o‘zaro bog‘liq darajadan** iborat tuzilma sifatida ko‘rgan:

- **Id** — ong osti istaklari va biologik mayllar sohasi;
 - **Ego** — ongli qism, xulqni tartibga soluvchi va muvofiqlashtiruvchi markaz;
 - **Super-Ego** — axloqiy me‘yorlar va ideallar tizimi.
- Freyd nazarida shaxs bu — biologik instinktlar va ijtimoiy cheklovlar o‘rtasidagi ichki kurash maydoni. Uning yondashuvi psixologiya faniga, ayniqsa, motivatsiya va ongsiz jarayonlar sohasiga katta ta’sir ko‘rsatgan.

Boshqa olimlar, jumladan **K. Yung** va **A. Adler**, o‘z qarashlarini ilgari surishgan. Yung “kollektiv ongsizlik” tushunchasini, ya’ni barcha insonlarga xos **umumiy arxetiplar tizimini** joriy etgan. Adler esa shaxs mohiyatini “ustunlikka intilish” va **ijtimoiy foydalilik** g‘oyalarida ko‘rgan. Shunday qilib, har bir nazariya shaxs shakllanishining o‘z manbasi va mexanizmini izohlagan.

Yondashuvlardagi farqlarga qaramay, ko'pchilik olimlar **shaxsni tug'ma va ijtimoiy omillar o'zaro ta'siri natijasida shakllanadigan yaxlit psixik tizim** deb hisoblaydi. Shaxs o'zini anglash, o'zini boshqarish, o'z-o'zini baholash va maqsad sari yo'naltirilgan faoliyat qobiliyatlarini o'z ichiga oladi.

Shuningdek, "**individ**", "**individuallik**" va "**shaxs**" tushunchalarini farqlash muhimdir:

- **Individ** — insonning biologik mavjudot sifatidagi umumiy ko'rinishi, ya'ni inson zoti vakili.
- **Individuallik** — bir insonni boshqalaridan ajratib turuvchi o'ziga xos xususiyatlar majmui.
- **Shaxs** — bu insonning ijtimoiy-psixologik sifati bo'lib, u jamiyat bilan o'zaro munosabatda va ijtimoiy normalarni o'zlashtirish jarayonida shakllanadi.

Demak, shaxs — tug'ma emas, balki **ijtimoiylashuv va o'z-o'zini takomillashtirishning uzoq jarayoni** mahsulidir. U insonning hayotiy yo'li davomida kimga aylanishini, qanday qadriyatlar, qarashlar va maqsadlar tizimini shakllantirishini aks ettiradi.

Turli ta'riflarni umumlashtirgan holda shunday xulosa qilish mumkin:

Shaxs — bu insonning xatti-harakatini, ongini va o'ziga, boshqalarga hamda butun dunyoga bo'lgan munosabatini belgilovchi, barqaror psixologik xususiyatlarning **integrativ tizim**idir.

1.2. Shaxs tuzilmasi

Shaxs tuzilmasi tushunchasi insonning ichki tashkil topishini, ya'ni uni yaxlit psixik tizim sifatida aks ettiradi. Shaxs — bu alohida xususiyatlarning mexanik yig'indisi emas, balki o'zaro bog'langan tarkibiy qismlardan tashkil topgan murakkab tizimdir. U insonning yaxlitligi, barqarorligi va dinamikasini ta'minlaydi. Turli nazariy yo'nalishlarda shaxs tuzilmasi turlicha talqin etilgan bo'lsa-da, ko'pchilik psixologlar uch asosiy darajani ajratib ko'rsatadilar: **biopsixologik**, **ijtimoiy-psixologik** va **ma'naviy-axloqiy**.

S. L. Rubinshteyn shaxsni insonning tashqi olam va o'zi bilan bo'lgan munosabatini ifodalovchi tizim sifatida qaragan. U shaxsning yadrosi sifatida **motivatsion sohani** (ehtiyojlar, qiziqishlar, munosabatlar, yo'nalishlar) ajratgan, chunki aynan u inson faoliyati yo'nalishini belgilaydi. **A. N. Leontyev** bu qarashni to'ldirib, shaxs faoliyat jarayonida shakllanishini ta'kidlagan. Uningcha, shaxs tuzilmasi **motivlar va maqsadlar iyerarxiyasidan** iborat bo'lib, ular individual xulq-atvorning asosini tashkil etadi. Shunday qilib, shaxs tuzilmasining markaziy elementi bu — inson nima uchun va qanday harakat qilishini belgilovchi **motivatsion-ma'no sohasi**dir.

Ba'zi tadqiqotchilar shaxs tuzilmasining yanada batafsil modellarini taklif etishgan. Masalan, **G. Allport** shaxs tarkibida **xarakter belgilarini (traits)** asosiy birlik sifatida ko'rsatgan. U uch turdagi belgilarni ajratgan:

- **Kardinal belgilar** — shaxs yo'nalishini belgilovchi asosiy sifatlar (masalan, fidoyilik yoki o'z manfaatparastlik).
- **Markaziy belgilar** — insonning odatiy, ko'p hollarda namoyon bo'ladigan xususiyatlari (masalan, mehribonlik, intizomlilik).
- **Ikkinchi darajali belgilar** — vaziyatga bog'liq o'tkinchi xatti-harakatlar.

Z. Freyd o'zining psixoanalitik nazariyasida shaxs tuzilmasini **uch darajali tizim** sifatida ko'rgan:

- **Id** — ongsiz istaklar va instinktlar manbai;
- **Ego** — ongli qism, reallikka moslashuvni ta'minlaydigan markaz;
- **Super-Ego** — inson xulqini boshqaruvchi axloqiy va madaniy me'yorlar tashuvchisi.

Bu model inson xulqining asosi bo'lgan biologik va ijtimoiy kuchlar o'rtasidagi ichki ziddiyatni ko'rsatadi.

K. Rodjers, gumanistik yo'nalish vakili, shaxs tuzilmasining markazida "**Men-kontsepsiyasi**" (o'zini anglash tizimi) turadi, deb hisoblagan. U shaxs tuzilmasida **real Men** (inson o'zini qanday ko'radi) va **ideal Men** (qanday bo'lishni xohlaydi) tushunchalarini ajratgan. Ushbu ikki qism o'rtasidagi farq qanchalik kichik bo'lsa, shaxs shunchalik uyg'un va o'zini ro'yobga chiqarish darajasi (samoaktualizatsiya) shunchalik yuqori bo'ladi. Shu bois, **o'zini idrok etish** va **o'z-o'zini baholash** shaxsning ichki tuzilmasining eng muhim qismlaridan biridir.

Mahalliy psixologlar — **A. G. Kovalyev, B. G. Ananyev, K. K. Platonov** fikricha, shaxs tuzilmasi **ko'p pog'onali tizim** bo'lib, quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

1. **Shaxs yo'nalganligi** — inson hayotiy maqsadlarini va xulqini belgilovchi motivlar, ehtiyojlar, e'tiqodlar va ideallar majmui.
2. **Tajriba** — bilimlar, ko'nikmalar, malakalar, ijtimoiy-psixologik kompetensiya.
3. **Psixik jarayonlarning individual xususiyatlari** — idrok, tafakkur, his-tuyg'ular, iroda xususiyatlari.
4. **Biopsixologik daraja** — temperament, tabiiy layoqatlar, asab tizimi tipi, biologik ehtiyojlar.

K. K. Platonov shaxsning **funksional tuzilmasini** taklif etgan bo'lib, u to'rtta ****podsistema** (quyi tizim)**dan iborat:

- **Yo'nalganlik podsistemi** (qiziqishlar, e'tiqodlar, ideallar);
- **Tajriba podsistemi** (bilim, ko'nikma, malaka);
- **Psixik jarayonlarning individual xususiyatlari podsistemi**;
- **Biopsixologik podsistema** (temperament, tabiiy layoqatlar).

Bu podsistemalar o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, insonning individualligini va uning xulqidagi barqarorlikni ta'minlaydi.

Zamonaviy psixologiyada shaxs tuzilmasi **o'zini anglash (samosoznanie)** prizmasi orqali ham tahlil qilinadi. U **o'zini baholash, o'ziga hurmat, va identiklik** (o'zini jamiyatda kim sifatida ko'rish) kabi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Samosoznanie insonning jamiyatdagi o'rnini anglashga, o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishga va shaxsiy rivojlanishga intilishga yordam beradi. Shu jihatdan u shaxs tuzilmasining **tizim hosil qiluvchi markaziy elementi** hisoblanadi, chunki u kognitiv, emotsional va irodaviy jihatlarni birlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, shaxs tuzilmasi — bu biologik, psixologik va ijtimoiy komponentlardan iborat murakkab, ko'p qatlamli tizimdir. U insonning ichki tashkil topishini

ifodalaydi, barqarorlikni, faollikni va rivojlanish qobiliyatini ta'minlaydi. Shaxs tuzilmasini o'rganish xulq-atvor mexanizmlarini, individual farqlarni va ijtimoiy jihatdan yetuk, uyg'un shaxsni shakllantirish yo'llarini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

1.3. Shaxsning rivojlanishi

Shaxs rivojlanishi — bu insonning faoliyat, muloqot va o'zini anglash subyekti sifatida shakllanishini ifodalovchi murakkab, ko'p bosqichli va uzluksiz jarayondir. Bu jarayon motivatsion-qadriyatli, kognitiv, emotsional va irodaviy sohalarda sifat o'zgarishlarini o'z ichiga oladi. Ular **irsiyat, muhit va tarbiya** omillari ta'sirida yuz beradi. Biologik yetilishdan farqli o'laroq, shaxs rivojlanishi **ijtimoiy xarakterga ega** bo'lib, individ yashaydigan sharoitlarga bog'liq.

S. L. Rubinshteyn fikricha, shaxs rivojlanishi **faoliyat jarayonida** amalga oshadi, chunki insonning tashqi muhit bilan faol o'zaro ta'siri aynan faoliyat orqali namoyon bo'ladi. Faoliyat orqali inson ijtimoiy tajribani o'zlashtiradi, jamiyat qadriyatlari va me'yorlarini o'rganadi, tashqi ta'sirlarni ichki sifatlariga aylantiradi. Demak, inson muhitga shunchaki moslashmaydi, balki uni faol o'zgartiradi, tashabbus va ijodkorlikni namoyon etadi.

L. S. Vygotskiy shaxs rivojlanishini **ijtimoiylashuv jarayoni** sifatida talqin qilgan. Uning fikricha, inson madaniy xulq-atvor, fikrlash va muloqot shakllarini o'zlashtirish orqali shakllanadi. U **“yaqin rivojlanish zonasi”** va **“interiorizatsiya”** (ya'ni tashqi faoliyatning ichki psixik jarayonlarga aylanishi) tushunchalarini joriy etgan. Shu sababli, **ta'lim va tarbiya** shaxs shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

J. Piaje, kognitiv psixologiya asoschilaridan biri, shaxs rivojlanishini **aqliy (intellektual) rivojlanish** bilan bog'lagan. Unga ko'ra, insonning bilish tuzilmalari turli yosh bosqichlarida o'zgaradi va bu uning idrok, tafakkur va axloqiy qarorlariga ta'sir etadi. Shunday qilib, Piajening fikricha, shaxs rivojlanishi **biologik va ijtimoiy omillar o'zaro ta'siri** natijasidir.

A. N. Leontyev nazarida, shaxs rivojlanishi — bu insonning **motivlar va ma'nolar tizimi** shakllanish jarayonidir. Inson bu jarayonda o'z maqsadlari, ideallari va e'tiqodlarini ishlab chiqadi. Rivojlanish jarayoni ijtimoiy munosabatlarni faol o'zlashtirish, shuningdek, **o'zini tarbiyalash va o'zini belgilash** orqali amalga oshadi. Leontyev ta'kidlaganidek, yetuk shaxsning asosiy belgisi — **o'z xulqini ongli boshqarish** va unga nisbatan **mas'uliyatni his etish** qobiliyatidir.

Gumanistik psixologiya vakillari — **A. Maslou** va **K. Rodjers** — shaxs rivojlanishini **o'zini ro'yobga chiqarish (samoaktualizatsiya)** jarayoni sifatida ko'rgan. Maslou o'zining **ehtiyojlar iyerarxiyasi** nazariyasida shaxs avval asosiy (fiziologik, ijtimoiy) ehtiyojlarini qondirib, keyinchalik yuqori darajadagi — hurmat, muhabbat va o'zini namoyon etish ehtiyojlariga o'tishini ko'rsatgan.

Rodjers esa shaxs rivojlanishini faqat **qabul qilish, ishonch va ijobiy munosabat muhitida** mumkin deb hisoblagan. U **“Men-kontsepsiyasi”** — insonning o'zi haqidagi tasavvurlar tizimini ta'riflagan. Rodjers fikricha, “real Men” (odam o'zini qanday ko'radi) bilan “ideal Men” (qanday bo'lishni xohlaydi) o'rtasidagi **moslik** shaxsning uyg'un rivojlanishiga olib keladi. Agar bu ikki qism o'rtasida tafovut mavjud bo'lsa, inson ichki ziddiyat, xavotir va ishonchsizlikni his qiladi. Shu sababli, tarbiya va psixoterapiyaning asosiy vazifasi — inson o'z imkoniyatlarini erkin namoyon eta oladigan **psixologik qo'llab-quvvatlovchi muhitni** yaratishdir.

E. Erikson, psixoanalitik yo‘nalish vakili, shaxsning **psixosotsial rivojlanish nazariyasini** taklif etgan. Unga ko‘ra, inson hayotining har bir bosqichi ma’lum bir **rivojlanish inqirozi (krizisi)** bilan bog‘liq bo‘lib, uni muvaffaqiyatli yengish shaxsning keyingi rivojlanishiga asos yaratadi. Masalan, bolalikda ishonch va mustaqillik shakllanadi, o‘smirlik davrida identiklik (o‘zini kim deb bilish), kattalikda esa yaqinlik va mas’uliyat hissi paydo bo‘ladi. Erikson shaxs rivojlanishi faqat yoshlik bilan cheklanmasligini, balki **butun umr davom etishini** ta’kidlagan.

Zamonaviy tadqiqotlar shaxs rivojlanishida **muhitning rolini** alohida ta’kidlaydi. Oila, maktab, jamoa, ommaviy axborot vositalari va **raqamli madaniyat** insonning qadriyatlari, qarashlari va xulqini shakllantiradi. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlarning ta’siri kuchli bo‘lib, ular yangi muloqot va o‘zini ifoda etish shakllarini yaratadi, biroq ko‘pincha “Men” haqidagi tasavvurlarni buzib ko‘rsatadi.

Shunday qilib, **shaxs rivojlanishi** — bu ichki va tashqi omillar o‘zaro ta’siri natijasida sodir bo‘ladigan murakkab jarayon. Biologik omillar faqat imkoniyatni belgilaydi, ijtimoiy muhit va shaxsiy tajriba esa rivojlanishning yo‘nalishi va sur’atini aniqlaydi. Har bir yosh davrida yangi sifatlar paydo bo‘ladi — boshlang‘ich o‘zini anglashdan boshlab, yetuk, mas’uliyatli, refleksiya va ijodkorlikka qodir shaxsga qadar.

Shaxs rivojlanishi hech qachon to‘xtamaydi — bu **uzluksiz harakat**, butun umr davom etadigan o‘rish va o‘zgarish jarayonidir. U inson hayotidagi inqirozlar, qadriyatlarni qayta baholash va ichki transformatsiyalar orqali davom etadi. Bu jarayonning yakuniy natijasi — **yaxlit, yetuk, barqaror qadriyat tizimiga ega, o‘zini boshqara oladigan va jamiyat bilan uyg‘un yashay oladigan shaxsning shakllanishidir.**

1.4. Shaxs shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar

Shaxsning shakllanishi — bu murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, unga biologik, ijtimoiy, psixologik hamda madaniy omillar ta’sir ko‘rsatadi. Ularning o‘zaro bog‘liqligini tushunish shaxsning rivojlanish qonuniyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

1. Biologik omillar

Biologik omillar inson organizmining tug‘ma xususiyatlarini, irsiyatni, nerv tizimining anatomik-fiziologik tuzilishini, temperamentni va oliy nerv faoliyati turini o‘z ichiga oladi. Ular shaxsning tabiiy asosini yaratadi, insonning imkoniyatlari, xulq-atvori va hissiy holatini belgilaydi.

Irsiyat orqali ota-onadan bolalarga nafaqat tashqi belgilari (ko‘z rangi, bo‘y, tana tuzilishi), balki nerv tizimi xususiyatlari ham o‘tadi, bu esa insonning ishchanligi, faollik darajasi, stressga bardoshlilikiga ta’sir qiladi. Biroq biologik omillar shaxsni qat’iy belgilab qo‘ymaydi — ular faqat **sharoit ta’sirida namoyon bo‘ladigan imkoniyatlar zaminini** yaratadi.

2. Ijtimoiy omillar

Ijtimoiy muhit shaxs shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Inson faqat jamiyatda, muloqot va faoliyat jarayonida shaxsga aylanadi. Ijtimoiy omillarga oila, maktab, tengdoshlar guruhi, mehnat jamoasi, ommaviy axborot vositalari va umuman madaniyat kiradi.

Oila — bu birlamchi ijtimoiy muhit bo'lib, bola dunyo haqidagi ilk tasavvurlarini, axloqiy qadriyatlarni va xulq me'yorlarini aynan oilada o'zlashtiradi. Maktab va ta'lim tizimi bu jarayonni davom ettirib, intellektual va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tengdoshlar esa o'zaro munosabat va o'zini ifoda etish malakasini shakllantiradi. Jamoatchilik institutlari esa shaxsning ijtimoiy rollarini va mas'uliyat hissini rivojlantiradi.

3. Psixologik omillar

Psixologik omillar insonning ichki xususiyatlarini o'z ichiga oladi — **motivatsiya, xarakter, iroda, yo'nalganlik, munosabatlar va o'z-o'zini baholash**. Aynan shu jihatlar insonning dunyoni qanday qabul qilishi, qanday maqsadlar qo'yishi va ularni qanday usullar bilan amalga oshirishini belgilaydi.

Masalan, motivatsiya inson faoliyatining harakatlantiruvchi kuchidir. O'z-o'zini baholash esa insonning o'ziga bo'lgan ishonchi va o'zini ro'yobga chiqarish qobiliyatiga ta'sir qiladi.

Xarakter esa tug'ma xususiyatlar bilan hayotiy tajriba o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi va turli vaziyatlarda insonning xatti-harakatlarini belgilaydi.

4. Madaniy omillar

Madaniyat shaxsga qadriyatlar, an'analar, me'yorlar va ramzlar tizimi orqali ta'sir qiladi. U jamiyatda qanday xatti-harakatlar maqbul deb hisoblanishini, qanday ideallar va baxt, burch, muvaffaqiyat haqidagi tasavvurlar mavjudligini belgilaydi. Turli madaniyatlarda shaxsning modeli turlicha — ayrimlarida **jamoaviylik**, boshqalarida esa **individuallik** qadrlanadi.

Madaniy o'zlik (identiklik) insonning o'zini muayyan guruhga mansub deb his qilishiga, ichki barqarorlikni saqlashiga va ijtimoiy muhitda yo'nalish topishiga yordam beradi. Shu bilan birga, madaniyat avloddan-avlodga o'tuvchi tajriba kanali bo'lib, insonning **ma'naviy dunyosini** shakllantiradi.

5. Ta'lim va tarbiya

Shaxs shakllanishida ta'lim va tarbiya alohida o'rin tutadi. Ular insonning bilim olish qobiliyatini, axloqiy fazilatlarini, ijtimoiy mas'uliyatini va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan. Ta'lim nafaqat bilim beradi, balki **tafakkur, dunyoqarash va o'zini boshqarish qobiliyatini** rivojlantiradi.

Tarbiya esa axloqiy me'yorlar va qadriyat yo'nalishlarini shakllantiradi, insonning jamiyatdagi o'rnini anglashiga, fuqarolik pozitsiyasini va ichki madaniyatini rivojlantirishiga yordam beradi.

6. Muhit va hayotiy sharoitlar

Shaxs rivojlanishiga konkret hayotiy sharoitlar ham ta'sir ko'rsatadi: moddiy farovonlik darajasi, xavfsizlik, yashash joyining iqlimi va tabiiy muhit xususiyatlari. Bu omillar inson hayotining fonini belgilab beradi va ba'zan uning xarakteri, dunyoqarashi hamda qadriyat tizimiga sezilarli ta'sir o'tkazadi.

7. Shaxsning o'zi faol bo'lishi

Eng muhim omil — bu insonning **o'z faol pozitsiyasi**. Bir xil tashqi sharoitda bo'lishiga qaramay, har bir inson turlicha rivojlanadi, chunki u hayotiy tajribani turlicha qabul qiladi va talqin etadi. Inson muhitning passiv aks-sadosi emas, balki uni faol o'zgartiruvchi subyektdir: u qadriyatlarni tanlaydi, e'tiqod va maqsadlarini shakllantiradi. Shu o'zini rivojlantirish qobiliyati shaxsni **takrorlanmas va noyob** qiladi.

Xulosa qilib aytganda, shaxsning shakllanishi — bu biologik, ijtimoiy, madaniy va psixologik omillarning o'zaro murakkab ta'siri natijasidir. Shaxsning uyg'un rivojlanishi faqat shunda yuz beradi, agar bu omillar o'zaro muvofiq bo'lsa va inson o'zi ham faol, mas'uliyatli ishtirokchi sifatida o'z hayotini ongli ravishda shakllantirsa.

1.5. Shaxs tuzilmasi

Shaxs tuzilmasi tushunchasi psixologiyada muhim o'rin tutadi, chunki u shaxsni tartibsiz hodisa emas, balki inson xulqi va faoliyatining yaxlitligini ta'minlaydigan **o'zaro bog'liq komponentlar tizimi** sifatida ko'rishga imkon beradi. Turli ilmiy maktablar shaxs tuzilmasining o'z modellarini taklif etgan bo'lsada, tadqiqotchilarning ko'pchiligi shaxsni **motivatsion-ehtiyojli, kognitiv, emotsional-irodaviy va xulqiy (behavioural)** sohalarining dinamik birligi sifatida talqin qiladi.

1) Shaxs tuzilmasini tushunish yondashuvlari

Z. Freyd shaxsning uch tarkibli modelini taklif etgan: **Id (Ono)** — ongsiz istak va instinktlar sohasi; **Ego (Men)** — xulqni boshqaruvchi ratsional boshqaruv markazi; **Super-Ego (Yuqori Men)** — ichki axloqiy nazorat, vijdon va ijtimoiy me'yorlar. Bu uch element o'zaro doimiy ta'sir va ziddiyatda bo'lib, shaxsning ichki dinamikasini belgilaydi.

A. Adler shaxsni **ustunlikka va o'zini takomillashtirishga intilish** bilan harakatlanadigan yaxlit tizim deb qaragan; u **ijtimoiy birdamlik va ijtimoiy qiziqish**ning sog'lom shaxs asosidagi rolini ta'kidlagan.

K. Yung **kollektiv ongsizlik** va undagi **arxetiplar** (barcha insoniyatga xos ramziy obrazlar) konsepsiyasini taklif etib, shaxs tuzilmasini **ong, shaxsiy ongsizlik va kollektiv ongsizlik** darajalarida ko'rsatgan.

Mahalliy psixologiyada S. L. Rubinshteyn, A. N. Leontyev, B. G. Ananyev, K. K. Platonovlar **faoliyat va ijtimoiy-psixologik** asoslarda strukturaviy yondashuvni rivojlantirgan.

2) K. K. Platonov bo'yicha shaxs tuzilmasi komponentlari

Platonovning to'rt komponentli modeli eng to'liq va ilmiy asoslanganlardan biri hisoblanadi:

1. **Biopsixologik daraja** — tug'ma xususiyatlar, temperament, asab tizimi tipi, organizmning fiziologik xossalari (shaxsning tabiiy poydevori).
2. **Individual tajribaning psixologik darajasi** — bilim, ko'nikma, malaka, odatlar va o'zlashtirilgan xulq shakllari (tarbiya, ta'lim va hayotiy tajriba ta'siri).
3. **Shaxs yo'nalganligining ijtimoiy darajasi** — ehtiyojlar, qiziqishlar, ideallar, e'tiqodlar, dunyoqarash va qadriy yo'nalishlar (motivatsion asos).
4. **Dinamik daraja** — psixik jarayonlar, iroda, emotsiyalar va temperamentning harakat xususiyatlari (faollik, moslashuv va o'z-o'zini boshqarish).

Bu darajalar o‘zaro bog‘liq: masalan, qadriyat yo‘nalishlaridagi o‘zgarishlar motivatsiya va xulqqa, irodaviy sifatlarning rivoji esa faoliyat samaradorligiga ta’sir qiladi.

3) A. N. Leontyev modeli

Leontyev shaxsni **faoliyat prizmasida** ko‘rib, tuzilmani uch darajada ajratgan:

- **Psixik jarayonlar** (idrok, tafakkur, xotira, emotsiyalar);
- **Psixik xususiyatlar** (temperament, xarakter, qobiliyatlar);
- **Shaxs yo‘nalganligi** (motivlar, maqsadlar, qadriyatlar, e’tiqodlar).
Shaxs — bu shunchaki xususiyatlar yig‘indisi emas, balki **hayotiy ma’no va maqsadlar atrofida** tashkil topgan tizimdir; markazda esa **motivlar iyerarxiyasi** turadi.

4) S. L. Rubinshteyn bo‘yicha shaxs tuzilmasi

Rubinshteyn shaxsni **faoliyatda shakllanuvchi va namoyon bo‘luvchi faol subyekt** sifatida ko‘radi. Tuzilma quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- **Psixik xususiyatlar** (xarakter, qobiliyatlar, temperament);
- **Psixik jarayonlar** (tafakkur, idrok, diqqat);
- **Motivatsion-qadriyat sohasi** (ehtiyotlar, qiziqishlar, e’tiqodlar);
- **Ong va o‘zini anglash** (xulqni nazorat va boshqaruvchi eng yuqori daraja).
Shaxsni faoliyat va muloqotdan ajratib tushunib bo‘lmaydi — uning asosiy sifatlari aynan shularda ochiladi.

5) Shaxs tuzilmasining zamonaviy talqinlari

Zamonaviy yondashuvlar shaxs tuzilmasini ko‘p darajali tizim sifatida ko‘rsatadi:

- **Kognitiv komponent** — bilimlar, e’tiqodlar, dunyo idroki;
- **Emotsional-irodaviy komponent** — hislar, emotsiyalar, irodaviy sifatlari;
- **Motivatsion-ehtiyotiy komponent** — maqsadlar, ehtiyotlar, qiziqishlar;
- **Ijtimoiy-axloqiy komponent** — qadriyatlar, ustanovkalar, xulq me’yorlari.
Tuzilma statik emas: u hayotiy tajriba, ijtimoiy muhit va shaxsning ichki faolligi ta’sirida **doimo o‘zgarib boradi**.

6) Elementlar o‘zaro bog‘liqligi

Maqsad va qadriyatlar xulqni yo‘naltiradi, kognitiv jarayonlar reallikni anglashni ta’minlaydi, emotsional-irodaviy soha esa faoliyatga **energetik va tartibga soluvchi** asos beradi. Shu uyg‘unlik tufayli shaxs **o‘z-o‘zini boshqarish, o‘zini bilish va o‘zini rivojlantirish** qobiliyatiga ega yaxlit tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Demak, shaxs tuzilmasi — bu inson xulqining birlik va barqarorligini ta’minlaydigan ichki tashkilotdir; uni tushunish tarbiya, psixologiya, psixoterapiya va sotsiologiyada samarali **tarbiya-ta’lim va o‘zini takomillashtirish** usullarini ishlab chiqish uchun amaliy ahamiyatga ega.

1.6. Shaxs turlari va klassifikatsiyalari

Psixologiyada shaxs tipologiyasiga oid ko‘plab yondashuvlar mavjud. Tipologiya insonlar o‘rtasidagi individual farqlarni tizimlashtirishga, xulq-atvor, tafakkur va emotsional sohani tavsiflovchi umumiy belgilarni aniqlashga xizmat qiladi. Asosiy klassifikatsiyalar **fiziologik, psixologik, ijtimoiy va xarakterologik** mezonlarga tayangan.

1) Biologik va fiziologik tipologiyalar

Eng qadimgi yondashuv — Gippokrat va Galen taklif etgan **temperament** tipologiyasi: **sangvinik, xolerik, flegmatik, melanxolik**.

- **Sangvinik** — chaqqon, muloqotga ochiq, tezkor va optimistik.
 - **Xolerik** — energiyali, tashabbuskor, ammo tez hayajonlanuvchi va impulsiv.
 - **Flegmatik** — barqaror, muvozanatli, sokin.
 - **Melanxolik** — sezgir, emotsional, o‘zini tahlil qiluvchi va xavotirga moyil.
- Keyinchalik I. P. Pavlov bu tiplarni **oliy nerv faoliyati** xususiyatlari (kuch, harakatchanlik, muvozanatlilik) bilan bog‘ladi va bu fiziologik asos individual xulq va ta’sirchanlikdagi farqlarni tushuntirishini ko‘rsatdi.

2) Psixologik tipologiyalar

K. Yung mashhur tipologiyani taklif etib, **introversiya–ekstraversiya** hamda **to‘rtta psixik funktsiya** (tafakkur, sezish, intuitsiya, his)ga tayandi. Bu asosda u sakkiz tipni ajratdi; keyinchalik ular **Mayers–Briggs (MBTI)** testiga asos bo‘ldi.

- **Introvertlar** — ichki dunyoga yo‘naltirilgan, mulohazali, yolg‘izlikni xush ko‘radilar.
 - **Ekstravertlar** — tashqi dunyoga yo‘naltirilgan, faol, ochiq va muloqotchan.
- Dominant funksiyalarning kombinatsiyasi “**tafakkurchi introvert**”, “**his qiluvchi ekstravert**” kabi turlarni shakllantiradi.
- G. Ayzenk uch o‘lchamli modelni taklif etdi: **ekstraversiya–introversiya, neyrotizm** (emotsional barqarorlik) va **psixotizm**; bu model zamonaviy temperament qarashlariga asos bo‘lib, psixodiagnostikada qo‘llanadi.

3) Xarakterologik tipologiyalar

Xarakterning barqaror belgilarini ta’riflovchi yondashuvlar: E. Kretschmer tana tuzilishi va psixik xususiyatlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ilgari surib, quyidagilarni ajratdi:

- **Astenik** (ozg‘in, baland bo‘y) — yopiqqina, abstrakt tafakkurga moyil;
 - **Piknik** (keng gavda, semirishga moyil) — muloqotchan, emotsional, faol;
 - **Atletik** (mushakdor, kuchli) — irodali, muvozanatli, ba’zan agressiv.
- E. Fromm esa jamiyat bilan o‘zaro munosabatga asoslangan **ijtimoiy-psixologik** tipologiyani taklif etib, **receptiv, ekspluatator, to‘plovchi, bozor (market) va produktiv** turlarni ajratdi; Fromm fikricha, faqat **produktiv** tip haqiqiy o‘zini ro‘yobga chiqarish, sevgi va ijodga olib boradi.

4) Shaxsning ijtimoiy turlari

Sotsiologik yondashuvlar shaxsni ijtimoiy rollar va statuslar kontekstida ko‘radi. Jamiyatga munosabat va faollik darajasiga ko‘ra:

- **Konformist tip** — ko‘pchilik fikriga moslashadi, mojarolardan va o‘zgarishlardan qochadi;
- **Innovatsion tip** — ijtimoiy muhitni o‘zgartirishga intiladi, tashabbuskor va yetakchi;
- **Retritis tip** — jamiyatdan chetlashadi, ijtimoiy hayotda ishtirok etishdan qochadi;
- **Buntchi (isyankar) tip** — amaldagi me‘yorlarni buzib, yangilarini o‘rnatishga urinadi.

5) Zamonaviy yondashuvlar: “Katta Beshlik” (Big Five)

Bugungi psixologiyada keng qo‘llanadigan **besh omilli model**:

1. **Ekstraversiya** — faollik, muloqotchanlik, energiyalilik;
2. **Do‘stona munosabat (Agreeableness)** — hamdardlik, yumshoqlik, empatiya;
3. **Vijdonlilik (Conscientiousness)** — mas’uliyat, intizom, ishonchlilik;
4. **Neyrotizm** — emotsional barqarorlik / tashvish darajasi;
5. **Tajriba uchun ochiqlik (Openness)** — yangilikka qiziqish, fikr moslashuvchanligi, kreativlik.

Modelning **empirik ishonchliligi va universalligi** uni shaxs psixologiyasi, kadrlar boshqaruvi va pedagogikada keng qo‘llanadigan vositaga aylantirdi.

6) Tipologiyaning ahamiyati

Tipologiyalar:

- individual farqlarni chuqurroq tushunishga;
- turli vaziyatlardagi xulqni prognozlashga;
- tarbiya, ta’lim va motivatsiya usullarini tanlashga;
- munosabatlarni samarali qurish va jamoani boshqarishga yordam beradi.

Shu bilan birga, har qanday tipologiya **shartli** ekanini unutmaslik kerak: **har bir inson noyob** va unda turli tiplardan xususiyatlar qorishgan bo‘lishi mumkin. Shuning uchun tipologiya **individual tahlilni almashtirmaydi**, balki inson shaxsining xilma-xilligini tushunish uchun yordamchi instrumentdir.

Xulosa: shaxs turlari va klassifikatsiyalari — insonning individual xulq qonuniyatlarini aniqlash va rivojlanish mexanizmlarini chuqurroq tushunishga xizmat qiluvchi psixologiyaning muhim bo‘lagi.

II bob. Shaxsning asosiy nazariyalari

2.1. Psixoanalitik nazariya (Z. Freyd, E. Fromm, K. Yung)

K. G. Yung va analitik psixologiya

Karl Gustav Yung (1875–1961) — Freydning shogirdi va hamkori bo‘lgan, biroq keyinchalik o‘z yo‘nalishini — **analitik psixologiyani** yaratgan olimdir. U ongsizlikning tabiati haqidagi masalada Freyddan ajralib chiqdi va ongsizlik faqat shaxsiy, bostirilgan tajribalar bilan cheklanmaydi, deb hisoblagan. Yung **kollektiv ongsizlik** tushunchasini kiritib, insoniyatga xos bo‘lgan, hamma uchun umumiy **arxetiplar** — tug‘ma, universal psixik tuzilmalar mavjudligini ta’kidlagan. Arxetiplar insoniyat madaniyatidagi afsonalar, din, tushlar va ramzlarda o‘z ifodasini topadi.

Yung shaxs rivojlanishini butun hayot davomida kechadigan **individuatsiya** jarayoni sifatida tushuntirgan. Bu jarayon — inson o‘z psixikasining barcha tomonlarini, shu jumladan ongsiz “soya”, “anima” va “animus” kabi tublarini anglash va uyg‘unlashtirishdir. U, shuningdek, shaxsning ikki asosiy tipini ajratgan: **introvert** — ichki dunyoga yo‘naltirilgan, o‘ychan inson va **ekstravert** — tashqi dunyoga yo‘naltirilgan, faol va muloqotchan inson. Ushbu g‘oyalar shaxs tipologiyasi va zamonaviy psixodiagnostika rivojiga katta ta’sir ko‘rsatdi.

E. Fromm va gumanistik psixoanaliz

Erix Fromm (1900–1980) **neofreydizm** yo‘nalishiga mansub bo‘lib, psixoanaliz g‘oyalarini sotsiologiya va gumanistik falsafa bilan uyg‘unlashtirishga intilgan. Freyddan farqli o‘laroq, Fromm inson xatti-harakatini faqat ongsiz instinktlar emas, balki u yashayotgan **ijtimoiy muhit** ham belgilaydi, deb hisoblagan. U shaxsni biologik va madaniy omillar o‘zaro ta’sirining mahsuli sifatida ko‘rgan.

Frommning fikricha, insonning asosiy ehtiyoji — bu **boshqalar bilan birlashish** va hayotining **mazmunini topish**dir. U zamonaviy jamiyatni, ayniqsa, begonalashuv va raqobatga asoslangan iqtisodiy tizimni tanqid qilib, insonni o‘z mohiyatidan uzoqlashtiruvchi kuch deb bilgan. “**Ozodlikdan qochish**”, “**Ega bo‘lish yoki bo‘lish**” asarlarida u shaxs xususiyatlarining turli tiplari (masalan, reseptiv, ekspluatator, to‘plovchi va mahsuldor)ni ijtimoiy sharoit bilan bog‘lagan va “**ega bo‘lishga yo‘naltirilgan**” turdagi odamni “**bo‘lishga yo‘naltirilgan**”, ya’ni ijodkor va insonparvar turga qarama-qarshi qo‘ygan.

Shunday qilib, Freyd boshlab bergan psixoanalitik an’ana Yung va Fromm asarlarida yangi shakl va mazmun kasb etdi: Yung psixoanaliz chegaralarini kengaytirib, **kollektiv ongsizlik va arxetiplar** nazariyasini yaratdi, Fromm esa unga **ijtimoiy va gumanistik yo‘nalish** berdi. Ushbu yondashuvlarning birligi shaxsning biologik, psixologik va madaniy jihatlarini birgalikda tahlil qilish imkonini yaratadi hamda insonning ichki dunyosi va ijtimoiy mavjudligini chuqurroq anglashga yordam beradi.

2.2. Bixevioristik shaxs nazariyasi (J. Uotson, B. Skinner, A. Bandura)

Bixeviorizm (inglizcha *behavior* — “xulq”, “xatti-harakat”) XX asr boshlarida psixologiyaning ichki kechinmalarni o‘rganishga asoslangan spekulyativ va introspektiv uslublariga qarshi reaksiya sifatida paydo bo‘ldi. Uning asoschisi **Jon B. Uotson (1878–1958)** psixologiya o‘z diqqatini insonning ichki hissiyotlari yoki ongiga emas, balki **obyektiv ravishda kuzatiladigan xulq-atvoriga** qaratishi kerak, deb hisoblagan. Uotsonning fikricha, shaxs — bu insonning tashqi muhit bilan o‘zaro ta’siri jarayonida hosil bo‘ladigan **odatlar va reaksiyalar majmuidir**.

Uotson “ong” tushunchasini ilmiy emas deb rad etgan va barcha xulq shakllarini **“stimulus — reaksiya”** sxemasi orqali tushuntirish mumkinligini ta’kidlagan. Shaxs rivojlanishi, uningcha, **o‘rganish jarayonidir**: inson o‘z tajribasi va atrof-muhit ta’siri ostida yangi reaksiyalarni shakllantiradi. Demak, insonlar orasidagi individual farqlar tug‘ma xususiyatlar bilan emas, balki **tarbiya, ta’lim va muhit** omillari bilan izohlanadi.

B. F. Skinner va operant o‘rganish nazariyasi

Bixeviorizmning ikkinchi bosqichini **Berrus Frederik Skinner (1904–1990)** rivojlantirdi. U Uotson g‘oyalarini kengaytirib, **operant xulq** nazariyasini yaratdi. Uning fikricha, inson harakati o‘z oqibatlariga bog‘liq: agar biror harakat **ijobiy natija (mukofot)** keltirsa, u qayta takrorlanish ehtimoli ortadi; aksincha, ****salbiy oqibat (jazolash)****ga olib kelsa, bu xatti-harakat kamayadi. Ushbu tamoyil **“ta’sir qonuni” (law of effect)** deb ataladi.

Skinner inson xulqini **mukofot va jazolar tizimi yordamida shakllantirish mumkinligini** ta’kidlagan. Uning nazarida, shaxs — bu o‘rganish mahsuli, xarakter esa tajriba orqali mustahkamlangan **barqaror xulq stereotiplari majmuidir**. U “iroda erkinligi” va “ichki motivatsiya” tushunchalarini rad etib, ularni inson xulqining tashqi sabablarini yetarlicha anglamaslik natijasida paydo bo‘lgan **illusion** deb hisoblagan.

A. Bandura va ijtimoiy-kognitiv bixeviorizm

Amerikalik psixolog **Albert Bandura (1925-yilda tug‘ilgan)** bixeviorizmga yangi yo‘nalish olib kirdi — u **ijtimoiy o‘rganish** va **kognitiv jarayonlarning** ahamiyatini ta’kidladi. Bandura tajribalari (xususan, **“Bobo qo‘g‘irchog‘i”** tajribasi) shuni ko‘rsatdiki, bolalar kattalarning xatti-harakatlarini kuzatish orqali ularni **model sifatida** o‘zlashtiradi — bu jarayon **taqlid yoki modellashtirish orqali o‘rganish** deb ataladi. Shu tariqa inson nafaqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri tajriba orqali, balki **boshqalarni kuzatish orqali ham** o‘rganadi.

Bandura, shuningdek, **“o‘z-o‘ziga ishonch samaradorligi” (self-efficacy)** tushunchasini kiritdi — ya’ni insonning ma’lum vaziyatlarda muvaffaqiyatli harakat qila olishiga bo‘lgan ishonchi. Bu ishonch insonning motivatsiyasi, qat’iyligi va qiyinchiliklarni yengishdagi

bardoshini belgilaydi. Klassik bixevioristlardan farqli o'laroq, Bandura shaxsni **faol, o'zini boshqara oladigan va ongli ravishda xatti-harakat tanlaydigan tizim** deb hisoblagan.

Shunday qilib, bixevioristik shaxs nazariyasi **o'rganish va xulq shakllanish mexanizmlarini** tushuntirishda katta hissa qo'shdi. Uning namoyandalari shaxsning ko'plab xususiyatlari va odatlari **tajriba, muhit va mustahkamlash tizimi** ta'sirida shakllanishini isbotladilar. Biroq tanqidchilar bixeviorizmning **ichki psixik jarayonlar, emotsiyalar va motivatsiyani** yetarlicha e'tiborga olmaganini sababli uni cheklangan deb biladilar. Shu boisdan keyinchalik **kognitiv va gumanistik yo'nalishlar** psixologiyada muhim o'rin egallay boshladi.

2.3. Gumanistik shaxs nazariyasi (A. Maslou, K. Rodjers)

Gumanistik psixologiya 1950–1960-yillarda bixeviorizm va psixoanalizning cheklanganliklariga qarshi reaksiya sifatida shakllandi. Bu yo'nalish vakillari insonni tashqi stimullarning passiv ob'ekti yoki ongsiz instinktlarning mahkumi emas, balki faol, ijodkor va erkin mavjudot, o'zini rivojlantirish va ongli tanlov qilish qobiliyatiga ega shaxs deb hisobladilar. Gumanistik psixologiyaning asosiy vakillari sifatida Abraham Maslou va Karl Rodjers tanilgan. Ularning nazariyalari inson qadr-qimmatini, o'zini anglashni va ma'no izlashni psixologik rivojlanishning markaziga qo'ydi.

Abraham Maslou va ehtiyojlar iyerarxiyasi

Abraham Maslou (1908–1970) inson xulqini tushuntiruvchi motivatsiya nazariyasini ishlab chiqdi. Uning fikricha, inson faoliyatining asosi turli darajadagi ehtiyojlarni qondirishga bo'lgan intilishdir. Maslou bu ehtiyojlarni iyerarxik piramida shaklida joylashtirdi.

Piramidaning quyi qavatida fiziologik ehtiyojlar (ovqat, suv, uyqu va boshqalar), undan keyin xavfsizlik ehtiyoji, ijtimoiy ehtiyojlar (sevgi, tegishlilik, do'stlik), keyingi bosqichda hurmat va o'z-o'zini qadrlash ehtiyoji, eng yuqori pog'onada esa o'zini ro'yobga chiqarish (self-actualization) ehtiyoji joylashadi.

Maslouga ko'ra, o'zini aktualizatsiya qilgan shaxs — bu o'z salohiyatini to'liq namoyon etuvchi, haqiqat, ezgulik, go'zallik va adolatga intiluvchi insondir. Bunday shaxslar mustaqil fikrlaydilar, ijodkorlikka moyil, hayotni yaxlit qabul qila oladigan, yetuk va ma'naviy barkamol insonlar hisoblanadi. Maslou jamiyatning asosiy vazifalaridan biri sifatida inson salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun shart-sharoit yaratishni ko'rsatgan.

Karl Rodjers va o'zini aktualizatsiya qiluvchi shaxs konsepsiyasi

Karl Rodjers (1902–1987) gumanistik psixologiya g'oyalarini rivojlantirib, mijozga yo'naltirilgan shaxs nazariyasi va psixoterapiya konsepsiyasini ishlab chiqdi. Uning qarashlarida asosiy tushuncha — “Men-konsepsiyasi” bo'lib, bu insonning o'zi haqidagi

tasavvurlar majmuasini ifodalaydi. Rodgers fikricha, inson xulqi o‘z “Meni”ni ro‘yobga chiqarish va o‘zini aktualizatsiya qilishga yo‘naltirilgan.

Shaxsning sog‘lom rivojlanishi uchun eng muhim shart — bu shartsiz ijobiy qabul, empatiya va samimiylilik (genuinlik) muhitining mavjudligidir. Atrofdagilar tomonidan qabul qilingan va ishonchga sazovor inson o‘z his-tuyg‘ularini ochiq ifoda etadi, xatti-harakatlari uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladi hamda shaxsiy o‘sishga intiladi.

Agar jamiyat insonni qat’iy baholash mezonlari yoki shartli muhabbat (“men seni shunday bo‘lsanggina yaxshi ko‘raman”) orqali cheklasa, insonning real “Men”i bilan ideal “Men”i o‘rtasida ziddiyat paydo bo‘ladi. Bu esa ichki tanglik, tashvish va o‘zini qadrlamaslik hissiga olib keladi.

Gumanistik yondashuvning asosiy g‘oyalari

1. **Shaxs** — bu yagona, yaxlit tizim, u o‘z-o‘zini rivojlantirish uchun ichki resurslarga ega.
2. **Inson xulqining asosiy motivi** — o‘sish, o‘zini ro‘yobga chiqarish va hayot mazmunini topishdir.
3. Inson ongli tanlov qilish qobiliyatiga ega; u to‘liq tashqi kuchlar bilan boshqarilmaydi.
4. **Shaxs rivojining muhim omili** — bu ishonch va qabulga asoslangan ijobiy munosabatdir.

Shunday qilib, gumanistik shaxs nazariyasi psixologiya, pedagogika va psixoterapiya rivojiga katta ta’sir ko‘rsatdi. U insonning sog‘lom, uyg‘un va ijodkor sifatida shakllanishiga e’tiborni qaratdi. Maslou va Rodgers g‘oyalari zamonaviy ta’lim, boshqaruv va maslahat berish tizimlarining nazariy asosiga aylandi; ular insonning erkinligi, qadr-qimmatini va shaxsiy mas’uliyatini psixologik rivojlanishning markaziga qo‘ydi.

2.4. Kognitiv shaxs nazariyasi (J. Kelli, A. Bek, J. Rotter)

Kognitiv psixologiya 1950–1960-yillarda bixeviorizmning ichki ruhiy jarayonlarni e’tiborsiz qoldirganligi sababli tanqid sifatida shakllandi. Ushbu yondashuvning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, inson xulqi tashqi stimullarga emas, balki **ularni qanday idrok etishi va talqin qilishiga** bog‘liq. Ya’ni shaxs inson va dunyo haqidagi o‘z **bilimlari, tasavvurlari, qarashlari, kutishlari va talqinlari** orqali shakllanadi. Kognitiv yondashuv shaxsni faol, ongli tarzda dunyoni o‘rganadigan, o‘z tajribasidan ma’no chiqaradigan mavjudot sifatida talqin qiladi.

Jorj Kelli va shaxsiy konstruktlar nazariyasi

Amerikalik psixolog **Jorj Kelli (1905–1967) shaxsiy konstruktlar nazariyasini** ishlab chiqdi. Unga ko‘ra, har bir inson o‘z hayotida “olim” kabi harakat qiladi — u dunyo haqida

gipotezalar tuzadi, ularni sinab ko‘radi va o‘z tajribasi asosida qayta baholaydi. Inson voqealarni **shaxsiy konstruktlar tizimi** orqali idrok etadi — ya’ni u atrofdagi odamlar va hodisalarni o‘ziga xos mezonlar asosida baholaydi.

Masalan, inson boshqalarni “do‘stona — dushmanona”, “halol — yolg‘onchi”, “faol — sust” kabi o‘qlarda tasniflaydi. Ushbu konstruktlar shaxsning o‘ziga xos **kognitiv tuzilmasini** shakllantiradi. Agar yangi tajriba mavjud konstruktlar bilan mos kelmasa, inson ularni qayta ko‘rib chiqishga majbur bo‘ladi — bu jarayon **shaxsiy rivojlanishning** asosi hisoblanadi. Kelli ta’kidlaganidek, insonlar ularning boshidan kechirgan voqealari bilan emas, balki **ularni qanday talqin qilgani** bilan farqlanadi. Shu sababli inson xulqini o‘zgartirish uchun uning asosiy kognitiv konstruktlarini o‘zgartirish zarur.

Aaron Bek va depressiyaning kognitiv nazariyasi

Aaron Bek (1921-yilda tug‘ilgan) — zamonaviy **kognitiv terapiya** asoschilaridan biridir. U ko‘rsatdiki, depressiya, xavotir kabi hissiy buzilishlar insonning **buzilgan ishonchlari va avtomatik fikrlari** bilan bog‘liq. Bu fikrlar odatda o‘ziga, atrof-muhitga va kelajakka nisbatan salbiy qarashlarni o‘z ichiga oladi — ya’ni “men hech narsaga yaramayman”, “boshqalar meni rad etadi”, “hech narsa o‘zgarmaydi” kabi qarorlar.

Bek ularni **kognitiv sxemalar** deb atagan — ya’ni inson tajribasini qayta ishlashga ta’sir qiluvchi chuqur, avtomatik fikrlash naqshlari. Shaxs — bu barqaror kognitiv tuzilmalar tizimi bo‘lib, ular insonning voqealarni qanday baholashini belgilaydi. Agar bu tuzilmalar salbiy va irratsional bo‘lsa, ular hissiy muammolarga olib keladi. Shuning uchun Bekning psixoterapiyadagi asosiy maqsadi — insonning **salbiy fikrlarini va irratsional ishonchlarini o‘zgartirish**, shu orqali uning his-tuyg‘ulari va xulqini ijobiy tomonga burishdir.

Julian Rotter va ijtimoiy o‘rganish nazariyasi

Julian Rotter (1916–2014) kognitiv va bixevioristik yondashuvlarni birlashtirib, **ijtimoiy o‘rganish nazariyasini** ishlab chiqdi. U inson xulqini ikkita asosiy omil bilan izohladi: **natijani kutish (expectancy)** va **mustahkamlashning qadri (reinforcement value)**. Inson o‘zining qaysi xatti-harakati unga eng foydali natijani keltiradi, deb o‘ylasa, o‘sha yo‘lni tanlaydi.

Rotterning asosiy tushunchalaridan biri — **nazorat lokusi (locus of control)**.

- **Ichki (internal) lokusga ega shaxslar** o‘z muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligini o‘z sa’y-harakatlariga bog‘laydi.
- **Tashqi (external) lokusga ega shaxslar** esa natijani tashqi omillar — taqdir, atrofdagilar yoki holatlar bilan izohlaydi.

Ushbu tushuncha motivatsiya, mas’uliyat va o‘z-o‘zini baholashni o‘rganishda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi, shuningdek, zamonaviy psixologik tadqiqotlarda keng qo‘llaniladi.

III bob. Shaxsni o'rganishning zamonaviy yondashuvlari

3.1 Shaxsning integrativ modellari

Zamonaviy psixologiya turli nazariy yo'nalishlarning — **psixozanaliz, bixeviorizm, kognitivizm, gumanistik va ekzistensial psixologiya**ning yutuqlarini birlashtirishga intilib, **shaxsning integrativ modellarini** yaratmoqda. Bu modellarning asosiy g'oyasi shundan iboratki, shaxs murakkab, ko'p o'lchovli tizim bo'lib, uni faqat bitta nazariya doirasida tushuntirib bo'lmaydi.

Integrativ yondashuvning umumiy tavsifi

Integrativ nazariyalar shaxsni **dinamik tizim** sifatida ko'radi, u biologik, psixologik va ijtimoiy komponentlardan iborat. Ularning asosiy maqsadi — shaxsni turli darajalarda tahlil qilishni birlashtirishdir:

- **biologik daraja** — irsiyat, temperament, miya faoliyati va fiziologik jarayonlar;
- **psixologik daraja** — motivatsiya, emotsiyalar, fikrlash, shaxsiy qarashlar;
- **ijtimoiy daraja** — jamiyat, madaniyat, oila va ijtimoiy munosabatlarning ta'siri.

Bunday yondashuv shaxs rivojlanishini **ichki (psixik, biologik)** va **tashqi (ijtimoiy, madaniy)** omillar o'zaro ta'sirida tahlil qilish imkonini beradi. Integrativ modellar hozirgi kunda psixoterapiya, psixodiagnostika va fanlararo tadqiqotlarda ayniqsa muhim o'rin tutadi.

Integrativ nazariyalar misollari

1. **Shaxs xususiyatlari nazariyasi (G. Ayzenk, R. Kettell, Kosta va MakKrey)**

Bu olimlar shaxsning biologik va xulqiy jihatlarini **faktorli modellar** orqali birlashtirishni taklif etganlar.

- **G. Ayzenk** shaxsning uch asosiy o'lchovini ajratgan: **ekstraversiya — introversiya, neyrotizm va psixotizm**.
- **R. Kettell** esa **16 omilli modelni** ishlab chiqqan.
- **Kosta va MakKrey** tomonidan yaratilgan **Besh omilli model (Big Five)** zamonaviy psixologiyada eng mashhurlaridan biridir. U quyidagi o'lchovlarni o'z ichiga oladi:
 1. Ekstraversiya,
 2. Mehribonlik (do'stona munosabat),
 3. Vijdonlilik (mas'uliyatlilik),
 4. Neyrotizm (hissiy beqarorlik darajasi),

5. Tajribaga ochiqlik (ijodkorlik va moslashuvchanlik).

Bu modellar shaxsni baholashda universal va ishonchli usullar sifatida qo'llaniladi.

2. **Interaksionistik modellar (U. Mishel, A. Bandura)**

Ushbu yo'nalish vakillari shaxsning shakllanishini **individdning ichki xususiyatlari va vaziyat omillari o'zaro ta'sirida** sodir bo'lishini ta'kidlaydilar.

- **A. Bandura o'zaro determinizm** konsepsiyasini ilgari surgan, unga ko'ra inson xulqi shaxsiy omillar, xatti-harakat va muhit o'zaro ta'siri orqali belgilanadi.
- **U. Mishel** esa **kognitiv-affektiv birliklar** tushunchasini kiritgan, u inson nima uchun turli vaziyatlarda har xil xatti-harakatni namoyon etishini tushuntiradi.

3. **Biosotsial va neyropsixologik modellar (K. Kloninger, D. Grey)**

Bu modellar psixologiyani neyrofanlar bilan bog'lab, shaxs xususiyatlari **miyadagi biokimyoviy jarayonlar** bilan qanday aloqadorligini ko'rsatadi.

Masalan, **K. Kloninger** shaxsni **temperament** va **xarakter** komponentlari asosida tahlil qilgan. Ular dopamin, serotonin va noradrenalin tizimlarining faolligiga bog'liq.

4. **Ekzistensial-gumanistik integratsiyalar (V. Frankl, R. Mey)**

Bu yondashuvlarda shaxs **ma'naviy-axloqiy tizim** sifatida talqin etiladi.

- **V. Frankl** inson hayotining markazida **ma'no izlash** turganini ta'kidlagan; hayot ma'nosini anglash — psixologik sog'lomlikning asosi.
- **R. Mey** esa shaxsni **tanlov, mas'uliyat va samimiylilik** kategoriyalari orqali tushuntirgan.

Integrativ modellarning ahamiyati

Integrativ yondashuv psixologiyada quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- shaxsni **yaxlit tizim** sifatida tahlil qilish;
- biologik, psixologik va ijtimoiy omillarni birgalikda hisobga olish;
- turli fanlar — biologiya, sotsiologiya, falsafa, neyrofan yutuqlarini uyg'unlashtirish;
- shaxs diagnostikasi va psixoterapiyasining **samaradorligini oshirish**.

Shunday qilib, **integrativ shaxs modellari** turli psixologik maktablarning eng samarali g'oyalarini bir tizimda birlashtirib, inson shaxsini ilmiy asosda, kompleks tarzda o'rganishga imkon beradi. Ular shaxsni faqat bir jihatdan emas, balki **biologik, ruhiy, ijtimoiy va ma'naviy birlikda** tushuntirishga xizmat qiladi.

3.2 Raqamli jamiyat sharoitida shaxs

Zamonaviy jamiyat **raqamli transformatsiya** davrini boshdan kechirmoqda. Bu jarayon insonning muloqoti, ta'limi, mehnati va o'zini ro'yobga chiqarish shakllarini tubdan o'zgartirdi. Raqamlashtirish sharoitida shaxs yangi ijtimoiy-madaniy muhitda shakllanadi va rivojlanadi, bunda **virtual aloqa, axborot texnologiyalari va sun'iy intellekt** insonning ruhiy holati va xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Raqamlashtirish shaxs rivojlanish omili sifatida

Raqamli jamiyat — bu axborot asosiy resurs boʻlgan va barcha ijtimoiy munosabatlar **raqamli texnologiyalar** orqali amalga oshadigan tizimdir. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn taʼlim, mobil ilovalar — bularning barchasi shaxsning intellektual, ijodiy va kasbiy oʻsishi uchun yangi imkoniyatlar yaratadi:

1. **Bilim va kasbiy imkoniyatlarning kengayishi**
 - cheksiz bilim manbalariga erkin kirish;
 - raqamli savodxonlik va tanqidiy fikrlash koʻnikmalarining rivojlanishi;
 - masofaviy taʼlim va oʻz-oʻzini oʻqitish imkoniyati.
2. **Oʻzini roʻyobga chiqarishning yangi shakllari**
 - shaxsiy brendlar, bloglar va onlayn loyihalar yaratish;
 - raqamli sanʼat, dasturlash va dizayn orqali ijodkorlikni rivojlantirish;
 - global hamjamiyatlar va ijtimoiy tashabbuslarda faol ishtirok etish.
3. **Shaxslararo munosabatlar tuzilmasining oʻzgarishi**

Raqamli makon muloqotni osonlashtiradi, biroq uni koʻpincha **sayoz va yuzaki** qiladi. Shu bilan birga, yangi ijtimoiy shakllar — virtual doʻstlik, onlayn hamjamiyatlar va tarmoqdagi shaxsiy identifikatsiya shakllanadi.

Raqamlashtirishning muammolari va xavflari

Raqamli muhit imkoniyatlar bilan bir qatorda bir qator **psixologik tahdidlarni** ham keltirib chiqarmoqda:

1. **Axborot ortigʻicha yuklanishi**

Haddan tashqari maʼlumot oqimi diqqatni pasaytiradi, charchoqqa olib keladi va tanqidiy fikrlashni zaiflashtiradi.
2. **Internet va ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik**

Gadgetlardan ortiqcha foydalanish xulqiy qaramlikni shakllantiradi, ijtimoiy moslashuvni buzadi va mehnat unumdorligini kamaytiradi.
3. **Raqamli identifikatsiya muammosi**

Virtual shaxs (profil, avatar, sahifa) koʻpincha real shaxsdan farq qiladi, bu esa **ichki qarama-qarshilik** va **samimiyatning yoʻqolishiga** olib keladi.
4. **Empatiya va hissiy aloqaning kamayishi**

Onlayn muloqotda mimika, ovoz ohangi va tana tili yetishmaydi, bu esa hissiy uzoqlashuv, sovuqlik va yolgʻizlik hissini kuchaytiradi.
5. **Maxfiylik va xavfsizlik muammolari**

Raqamli muhit shaxsiy maʼlumotlarning tarqalishiga, sunʼiy manipulyatsiya va axborot xavf-xatarlariga olib keladi.

Shaxsning raqamli muhitga moslashuvi

Raqamli jamiyatda muvaffaqiyatli va muvozanatli yashash uchun inson nafaqat texnik, balki **psixologik kompetensiyalarga** ham ega boʻlishi lozim:

- **raqamli madaniyat** — tarmoqda mas’uliyatli va axloqiy xatti-harakat;
- **mediama’rifat (media literacy)** — ma’lumotni tanqidiy baholash qobiliyati;
- **o’zini boshqarish** — onlayn faoliyat vaqtini nazorat qilish;
- **empatiya va muloqotchanlik** — virtual muloqotda insoniylikni saqlash.

Zamonaviy pedagogika va psixologiya **raqamli emotsional intellekt (Digital EQ)** tushunchasini rivojlantirmoqda. U insonni texnologiyalar bilan ongli, muvozanatli munosabatda bo’lishga va raqamli muhitda o’z individualligini saqlashga o’rgatadi.

Shaxs va sun’iy intellekt

****Sun’iy intellekt (AI)****ning rivojlanishi psixologiya oldiga yangi savollarni qo’ymoqda: mashina ong va shaxsga ega bo’lishi mumkinmi? Texnologiya bilan inson o’rtasidagi chegara qanday o’zgaradi?

Bu masalalar **raqamli antropologiya** deb ataladigan yangi ilmiy yo’nalishning markazida turadi. U texnologiyalar inson tabiati, ong va shaxs rivojlanishiga qanday ta’sir ko’rsatishini o’rganadi.

Xulosa

Raqamli jamiyatdagi shaxs — bu doimiy ravishda axborot muhiti bilan o’zaro ta’sirda bo’lgan insondir. Raqamlashtirish insonning o’zini ro’yobga chiqarishi uchun keng imkoniyatlar ochadi, biroq **texnologiyalarga ongli, mas’uliyatli va muvozanatli munosabatni** talab qiladi.

XXI asrda yetuk shaxsni shakllantirish **raqamli etika, tanqidiy tafakkur va ichki barqarorlikni** rivojlantirishsiz mumkin emas. Faqat shu fazilatlar insonning **texnologik dunyoda insonligicha qolishiga** yordam beradi.

3.3. XXI asrda shaxsning psixologik tadqiqotlari

XXI asrda shaxs psixologiyasi yangi rivojlanish bosqichiga kirdi. Bu davr **fanlararo yondashuv, neyrofanlar, sotsiologiya, informatika va falsafa** bilan integratsiyalashuv bilan ajralib turadi. Zamonaviy tadqiqotlar inson shaxsining **qanday ishlashi, rivojlanishi va tez o’zgaruvchan global va raqamli dunyoga moslashishini** chuqur tushunishga qaratilgan.

Shaxs psixologiyasining zamonaviy tadqiqot yo’nalishlari

1. Neyropsixologiya va kognitiv fanlar

Zamonaviy texnologiyalar — **fMRT, EEG, neyroimaging** kabi usullar — miya faoliyatining shaxs xususiyatlari va xulq bilan bog’liqligini o’rganishga imkon beradi. Olimlar quyidagilarni tadqiq qilmoqdalar:

- temperament, hissiyot va o’zini nazorat qilishning biologik asoslari;

- neyromediatorlarning (masalan, dopamin – motivatsiyaga, serotonin – kayfiyatga ta’siri) roli;
 - empatiya, axloqiy qarorlar va iroda jarayonlarining miya mexanizmlari. Ushbu tadqiqotlar shaxsning **faqat ijtimoiy-psixologik emas, balki neyrobiologik asosga ega** ekanligini isbotlaydi.
2. **Ijobiy psixologiya (M. Seligman, Ch. Peterson)**
 Bu yo‘nalish insondagi patologiyalarni emas, balki **rivojlanish imkoniyatlarini** o‘rganadi: baxt, hayot ma’nosi, barqarorlik va farovonlik.
 Asosiy tadqiqot ob’ektlari quyidagilardir:
- psixologik farovonlik va hayotdan qoniqish;
 - optimizm, minnatdorchilik;
 - o‘z-o‘ziga ishonch (self-efficacy) va psixologik chidamlilik (resilience);
 - hayot mazmuniga asoslangan motivatsiya.
- Ijobiy psixologiya **shaxsiy o‘shish, murabbiylik (coaching) va psixoterapiya dasturlarining** nazariy asosiga aylandi.
3. **Identiklik va o‘zini anglash tadqiqotlari**
 XXI asrda shaxs o‘z **“Men” obrazini** global va raqamli muhitda qanday shakllantirishi va anglashiga alohida e’tibor qaratilmoqda.
 O‘rganilayotgan muammolar:
- ko‘p qatlamli (gibrid) identiklik;
 - ijtimoiy tarmoqlarning o‘z-o‘zini idrok etishga ta’siri;
 - o‘smirlik va yetuklik davrlaridagi identiklik inqirozlari.
4. **Madaniyatlararo va transmadaniy psixologiya**
 Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, shaxs xususiyatlari va qadriyatlari **madaniy kontekstga** bog‘liq.
 Masalan, **kollektivistik madaniyatlarda** (Yaponiya, Xitoy) shaxs jamiyatning bir qismi sifatida qaralsa, **individualistik madaniyatlarda** (AQSh, Yevropa) shaxs mustaqil va erkin mavjudot sifatida talqin etiladi.
 Bu tadqiqotlar madaniyatning inson motivatsiyasi, xulqi va o‘zini anglashiga ta’sirini aniqlashga yordam beradi.
5. **Raqamli psixologiya va kiberpsixologiya**
 Yangi yo‘nalish sifatida texnologiyalar, internet va ijtimoiy tarmoqlarning inson psixologiyasiga ta’siri o‘rganilmoqda.
 Tadqiqotchilar quyidagilarga e’tibor qaratmoqda:
- **raqamli identiklikning** shakllanishi;
 - internetga qaramlik;
 - virtual muhit va sun’iy intellektning tafakkur, hissiyot va xulq-atvorga ta’siri. Shu bilan birga, **“raqamli shaxs”** tushunchasi paydo bo‘ldi — bu insonning oflayn va onlayn muhitda bir vaqtning o‘zida mavjud bo‘lishini anglatadi.
6. **Ekologik va ekzistensial psixologiya**
 Global ekologik, iqtisodiy va ma’naviy inqirozlar fonida inson hayotining ma’nosi, mas’uliyati va ongli tanlovi masalalari yanada dolzarb bo‘ldi.
V. Frankl, I. Yalom, K. Korsini singari mualliflar shaxsning **ma’naviy, axloqiy va ekzistensial o‘shishini** psixologik barqarorlikning markaziy omili sifatida ko‘rsatadilar.
-

Shaxsni o'rganishning yangi metodlari

Zamonaviy psixologiya shaxsni tadqiq qilishda klassik va innovatsion usullarni uyg'unlashtirmoqda:

- **so'rovnomalar va testlar** (NEO-PI-R, MBTI, Big Five Inventory);
- **neyropsixologik tajribalar**;
- **katta ma'lumotlar (Big Data) tahlili** — foydalanuvchilarning raqamli izlarini o'rganish;
- **sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish** yordamida xulqni prognoz qilish;
- **longityud (uzoq muddatli) tadqiqotlar** — shaxs rivojlanishini yillar davomida kuzatish.

Bu metodlar shaxsni nafaqat laboratoriyada, balki **tabiiy raqamli muhitda** ham tahlil qilish imkonini beradi.

Rivojlanish tendensiyalari va istiqbollar

XXI asrda shaxs psixologiyasi quyidagi yo'nalishlar bo'yicha rivojlanmoqda:

- **fan va texnologiyalar integratsiyasi** (neyrofan, sun'iy intellekt, kiberpsixologiya);
- **global hamkorlik va madaniyatlararo ilmiy almashinuv**;
- **insonni rivojlantirishga yo'naltirilgan yondashuv**, faqat diagnostika emas;
- **etika va shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligiga** asoslangan ilmiy tadqiqotlar.

XXI asr shaxs psixologiyasi tor yo'nalishli yondashuvlardan **kompleks, fanlararo insonni tushunish konsepsiyasiga** o'tmoqda.

Shaxs **dinamik, moslashuvchan, o'zini tashkil qiluvchi tizim** sifatida ko'riladi — u yangi ijtimoiy, madaniy va texnologik chaqiriqlarga moslasha oladi.

Bugungi psixologiya o'tmish ilmiy yutuqlarini va kelajak innovatsiyalarini birlashtirgan holda, **aql, hissiyot, ruh va texnologik muhitni** yagona tizimda o'rganadigan **inson haqidagi universal fanga** aylanmoqda.

Xulosa

Shaxs muammosi doimo psixologiya, falsafa va sotsiologiya fanlarining markazida bo'lib kelgan. Tarixiy rivojlanish jarayonida shaxs haqidagi qarashlar **biologik va psixoanalitik talqinlardan tortib, gumanistik hamda integrativ modellargacha** uzoq yo'lni bosib o'tdi. Hozirgi zamon psixologiyasi shaxsni **ko'p darajali tizim** sifatida ko'radi, u biologik, psixik, ijtimoiy va ma'naviy tarkibiy qismlardan iborat.

Mazkur ishda shaxsni o'rganishning asosiy nazariy yo'nalishlari — **psixoanalitik, bixevioristik, kognitiv, gumanistik va integrativ** yondashuvlar tahlil qilindi. Har biri inson shaxsining tabiati va rivojlanish mexanizmlarini tushunishga o'ziga xos hissa qo'shdi. Psixoanaliz — ongsiz jarayonlarning ahamiyatini, bixeviorizm — muhit va o'rganishning ta'sirini, kognitivizm — bilish jarayonlarining rolini, gumanizm — shaxsning o'zini anglash va o'zini ro'yobga chiqarish qadrini, integrativ yondashuv esa — insonni yaxlit tizim sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatdi.

Zamonaviy sharoitda raqamlashtirish, globallashtirish va neyrofanlarning rivojlanishi shaxsning yangi rivojlanish bosqichini belgilamoqda. XXI asrda inson tobora **texnologiyalar bilan faol muloqotda**, o'zining **raqamli identifikatsiyasini** yaratmoqda va yangi o'zini ifoda etish shakllarini izlamoqda. Bu esa raqamli savodxonlik, hissiy intellekt va tanqidiy tafakkurni rivojlantirishni talab qiladi.

Bugungi psixologik tadqiqotlar fanlararo tus olgan bo'lib, biologiya, informatika va sotsiologiya bilan integratsiyalashmoqda. Ularning asosiy maqsadi nafaqat shaxsning tuzilishi va mexanizmlarini o'rganish, balki **tez o'zgarayotgan dunyoda uning uyg'un rivojlanish yo'llarini topishdir**.

Xulosa qilib aytganda, XXI asr shaxsi — bu **faol, moslashuvchan va mas'uliyatli inson**, o'zini rivojlantira oladigan, o'zini boshqara oladigan va raqamli hamda ijtimoiy muhitda ongli ravishda harakat qiladigan shaxsdir. Uning rivojlanishi uchun fanlararo bilimlarni uyg'unlashtirish, ma'naviy qadriyatlarni asrash va ichki yaxlitlikni ta'minlash zarur. Shu bois, shaxsni o'rganish masalasi zamonaviy psixologiya uchun muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абульханова-Славская К.А. *Стратегия жизни*. — М.: Мысль, 1991.
2. Асмолов А.Г. *Психология личности: Принципы общепсихологического анализа*. — М.: Смысл, 2001.
3. Бандура А. *Теория социального научения*. — СПб.: Евразия, 2000.
4. Бехтерев В.М. *Объективная психология*. — М.: Наука, 1999.
5. Выготский Л.С. *Психология развития человека*. — М.: Смысл, 2003.
6. Головаха Е.И., Панина Н.В. *Психология личности*. — К.: Каравела, 2005.
7. Джеймс У. *Психология*. — СПб.: Питер, 2000.
8. Зимбардо Ф., Лайппе М. *Социальное влияние*. — СПб.: Питер, 2008.
9. Келли Дж. *Психология личных конструктов*. — М.: Прогресс, 2000.
10. Кэттелл Р. *Основы факторного анализа личности*. — М.: Наука, 1990.
11. Маслоу А. *Мотивация и личность*. — СПб.: Евразия, 2007.
12. Роджерс К. *Взгляд на психотерапию. Становление человека*. — М.: Прогресс, 1994.
13. Фрейд З. *Введение в психоанализ*. — М.: АСТ, 2018.
14. Юнг К.Г. *Архетип и символ*. — М.: Ренессанс, 1991.
15. Эриксон Э. *Идентичность: юность и кризис*. — М.: Прогресс, 1996.